

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

POSTAVY A GENDEROVÉ STEREOTYPY V LITERATUŘE

PRO MLÁDEŽ

(VÝKLAD VYBRANÝCH TEXTŮ)

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Žaneta Vojířová

Specializace v pedagogice, obor Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: doc. PhDr. Daniel Bína, Ph.D.

Plzeň, 2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni 1. června 2016

.....

vlastnoruční podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu doc. PhDr. Danielu Bínovi, Ph.D., za jeho trpělivost, ochotu a schopnost mi poskytnout potřebné informace a cenné rady, a to i přes značné časové vytížení.

Obsah

Úvod	5
1 Teoretická část	7
1.1 Základní literární pojmy.....	7
1.1.1 Literatura pro děti a mládež	7
1.1.2 Postavy a hlavní hrdinové v literárních dílech	9
1.1.3 Literatura psaná pro dívky a její vývoj.....	12
1.2 Úvod k problematice genderu	14
1.2.1 Gender a genderové stereotypy	15
1.2.2 Gender v literatuře	16
1.2.3 Genderové stereotypy v literatuře pro děti a mládež.....	17
2 Praktická část	20
2.1 Cíl zkoumání	20
2.2 Způsob sběru dat	20
2.3 Interpretace a analýza jednotlivých vzorků.....	23
2.3.1 Díla 19. století (A)	23
2.3.2 Díla 20. století (B).....	31
2.3.3 Díla 21. století (C).....	39
3 Shrnutí výzkumného šetření	47
3.1 Zkoumané vzorky (A)	50
3.2 Zkoumané vzorky (B)	51
3.3 Zkoumané vzorky (C)	51
Závěr.....	53
Resumé	55
Summary.....	56
Seznam literatury	57

Úvod

Téma mé bakalářské práce pojednává o problematice genderu v literatuře pro mládež. V teoretické části vymezuji základní pojmy od literatury po gender a v praktické části se přímo zabírám analýzou vybraných knih, ve kterých zjišťuji četnost genderových stereotypů či stírání genderových rolí u jednotlivých postav.

Genderová role se utváří pomocí socializace jedince do společnosti, dítě se zpočátku formuje pomocí rodiny, přátel a posléze školy. Jedním z dalších nástrojů tohoto procesu učení genderovým rolím je nepochybně literatura. Pomocí literatury lze rozpoznat, jakým způsobem funguje naše společnost a jak se například naše kultura chová k ženskému pohlaví. Literatura na čtenáře působí, vychovává jej a formuje určitými směry. Zvláště pak, pokud působí na mladistvého čtenáře, u kterého funguje nápodoba a identifikace s postavami nejmarkantněji. Dle Lucie Jarkovské (2004) je naše literární tvorba víceméně stále zatížena genderovými nerovnostmi. Postavy mužů jsou nadřazovány postavám ženským a jsou zobrazovány jako aktivní, nezávislé a dobrodružné, zatímco ženy bývají spíše pasivními a závislými společnicemi.

Jakkoliv konstruované hlavní či vedlejší postavy se dětem mohou stávat vzorem, a pokud je kniha poznamenána četnými stereotypy, může dítě tímto způsobem značně ovlivnit. Velmi malé čtenářky by mohly proto snadno nabývat dojmu, že žena by se měla držet jistých společenských zásad a měla by být podřazena muži. Stejně tak chlapec může být lehce přesvědčen, že soucitné, empatické a nenásilné nebojovné chování je zženštilé, místo toho, aby mu kniha pomohla pochopit, že takovéto vlastnosti nejsou zženštilé, ale pouze lidské.

Zda je kniha stereotypní či nikoliv, je pro vývoj dítěte a jeho chápání světa vcelku zásadní. A protože mě zajímalo, jak si z hlediska genderové rovnosti či nerovnosti vede četba určená pro mládež v naší západní kultuře, vybrala jsem si pro svou kvalifikační práci právě toto téma.

Cílem mé práce tedy bude zaměřit se na hlavní a vedlejší postavy daného literárního díla, které je vybrané na základě následujících faktorů. Je vymezené z hlediska doby, ve které bylo napsáno, z hlediska kultury, ze které vzešlo, z hlediska věkového faktoru čtenáře (výběr byl omezen na literaturu pro mládež) a z hlediska pohlaví autora, tedy zda byla kniha napsána mužem či ženou. Tato kritéria mi budou nápomocna v následném vyhodnocení a srovnání těchto vzorků.

Práce bude rozdělena na dvě části, na část teoretickou a na část praktickou. V teoretické části vysvětlím a popíši základní pojmy týkající se literatury pro mládež a pro dívky, dále se zaměřím na pojem postava a hlavní hrdina v literárním díle. Závěr teoretické části se věnuje genderu obecně a s ním souvisejícím genderovým stereotypům a jejich výskytu v literatuře pro mládež.

V praktické části se budu zabývat rozborem a interpretací vybraných literárních děl, ve kterých budu zkoumat a mapovat výskyt genderových stereotypů či jejich stírání u jednotlivých postav, a to pomocí tabulky ženských a mužských rolí, kterou jsem si vytvořila.

V závěru práce je provedeno vyhodnocení a shrnutí získaných údajů, které jsou mezi sebou následně porovnány.

1 Teoretická část

1.1 Základní literární pojmy

Vzhledem k tématu mé bakalářské práce jsem se rozhodla věnovat pár stránek teorie i poznatkům o určitých částech literatury, o které se budu ve své empirické části opírat. Jedná se zejména o vymezení literatury pro mládež a pro dívky, ale také o vymezení pojmů postava a hlavní hrdina v literárním díle, což mi pomůže při interpretaci děl v mé praktické části.

1.1.1 Literatura pro děti a mládež

„Literatura přímo adresovaná dětem a mládeži; v širším pojetí též jiné literární texty, které přijímají jako svou četbu.“ (Mocná, Peterka a kol., 2004, s. 360) Je to část literatury, která má svou specificky utvářenou estetickou funkci, čímž dětskému čtenáři usnadňuje porozumět dílu. Přímo se zaměřuje na dětské zájmy, potřeby a schopnosti. (Lederbuchová, 2002, s. 179) Tato literatura je určena především pro čtenářstvo nižších věkových kategorií, zpravidla ve věku 3 – 16 let.

Nicméně je třeba uvést, že dítě předškolního věku je na tom s četbou kvalitativně odlišně než například pubescent, a proto je v tomto ohledu důležité dobře propracovat strukturu daného díla. Pokud se tak nestane, čtenář bude na danou literaturu příliš vyspělý, anebo se naopak s literaturou neztotožní, nepochopí ji a nebude na ni svými čtenářskými schopnostmi dostačovat. Z tohoto hlediska se literatura pro děti a mládež dělí na literaturu intencionální, která je záměrně utvořena pro děti určitého věku a která má svou specifickou strukturu, dále pak na literaturu neintencionální, která spadá spíše pod oblast literatury pro dospělé, ale nedospělý čtenář na ni ještě svými schopnostmi dostačuje. Tato literatura se nazývá četba mládeže a jde většinou o celé žánry, jako jsou lidové kouzelné pohádky, pověsti, báje, bajky, dobrodružná, historická a sci-fi próza, cestopisy, folkové písňové texty a produkce malých divadel. Uvedené žánry splňují

potřeby nedospělého a méně zkušeného čtenáře, objevují se v nich totiž určité prvky příznačné pro dětskou četbu, například je v nich jasně vymezeno dobro a zlo, postavy mají nekomplikovaný charakter a hlavní hrdina představuje ideál krásného a dobrého člověka, se kterým se dítě může čtenářsky ztotožnit čili identifikovat. Pokud je tato literatura umělecky na úrovni, pomáhá svou estetickou funkcí rozvíjet fantazii, tvůrčí schopnosti a rozšiřuje slovní zásobu. Mimo jiné má i funkci výchovnou, citovou a poznávací. (Lederbuchová, 2002, s. 179 – 180)

Někteří spisovatelé se soustředí pouze na určitou čtenářskou skupinu, tedy na skupinu dětí určité věkové kategorie, která je pro ně a jejich psaní nejzajímavější. Jedním z těchto období je dospívání aneb pubescence. V takovémto případě musí spisovatel vzít v potaz složitosti tohoto vývojového období a koncipovat dílo tak, aby vyhovovalo požadavkům náročného čtenáře. V mnoha případech vytvoří autor příběh v ich-formě, kdy hlavní hrdina vše odvypráví a skrze jeho myšlenky a činy tak pomůže čtenáři rozpoznat jeho dosavadní psychické stavy, duševní procesy a pomůže mu nahlédnout hluboko do jeho psychiky. Identifikace s hlavním hrdinou či s příběhem knihy a jeho pochopení může čtenáři pomoci s jeho těžkostmi, kterými si momentálně prochází. (Genčiová, 1984, s. 120 – 121)

Protože má literatura pro mládež a děti plnit zcela jiné funkce než literatura pro dospělé, je samozřejmé, že bude mít i svou vlastní strukturu, charakteristiku a dělení. Dělí se na čtyři skupiny žánrů a žánrových forem:

1. Žánry patřící výhradně do oblasti dětské literatury – vycházejí z folklóru a spadají do kategorie nejmenších čtenářů (předškolní věk, nižší školní věk), jsou to ukolébavky, říkadla, rozpočítadla apod.

2. Žánry, které průběhem let přešly od ústní lidové slovesnosti či literatury dospělých k četbě pro děti – patří sem pohádka, balada, bajka aj.

3. Žánry na pomezí dětské a dospělé literatury – v tvorbě pro dospělé jsou to spíše okrajové záležitosti, nicméně v tvorbě pro děti zastávají významnou roli. Je to například dobrodružná literatura, vědeckofantastické prózy a uměleckonaučná literatura.

4. Žánry typické literatury pro dospělé v literatury pro mládež – neodlišují se, jsou pouze lehce přepracovány pro snazší porozumění, patří sem povídky, novely a romány ze života. (Genčiová 1984, s. 14 – 15) Dále existují žánry příliš náročné, proto se vyskytují jen v literatury dospělých (filosofické traktáty, eseje atd.).

„Hierarchii žánrů nechápeme v literatury pro děti a mládež vertikálně, po vývojové linii, ale horizontálně, podle vývojové linie čtenářských zájmů a schopností v souladu s věkem čtenáře.” (Genčiová, 1984, s. 16) A proto říkadla a popěvky bychom přiřadili k nejmladším čtenářům předškolního věku, pohádky se zvířecími motivy pro starší předškolní věk. Složitější pohádky, povídky a příběhy ze života jsou určeny pro děti nižšího stupně základní školy, pro dospívající je typickou četbou povídka nebo román ze života dětí. Poslední věková kategorie adolescentů sahá nejvíce po povídkách, románech o dospívání, nebo také po literatury vědeckofantastické či literatury faktu. (Genčiová, 1984, s. 16)

1.1.2 Postavy a hlavní hrdinové v literárních dílech

„Obraz člověka v literárním díle, hlavní tematická kategorie, významná složka v kompozici syžetu děl epických a dramatických.” (Lederbuchová, 2002, s. 245)

Postava se může vyskytovat i v lyrickém textu, kdy se užívá termínu lyrický mluvčí. Existují různé druhy postav, které v dílech figurují, například postavy zvířecí, skrze které autor alegoricky zobrazuje skutečnost – v tomto případě se jedná zejména o bajku, pohádku nebo nějakou přírodní tematiku. Často se pomocí personifikace ožívují i neživé objekty a útvary bez hmotné podstaty, které přebírají lidské vlastnosti.

V dílech mohou vystupovat i zesnulé bytosti, které se nazývají postmortální (např. postava umrlce v Erbenově Kytici).

Dalším typem postavy je postava klíčová, díky které dává autor čtenáři možnost rozuzlit a interpretovat některé situace a významy v textu. Historická postava vyobrazuje většinou historicky známou osobnost a její jméno se v textu přímo objevuje, nebo je dokonce použito jako název díla, čímž se dostáváme k postavě titulní (např.: F. L. Věk). (Lederbuchová, 2002, s. 245)

Nejdůležitějším typem postavy v dramatické nebo epické kompozici je samozřejmě protagonista čili hlavní hrdina. Hlavními postavami mohou být i dvě osoby, jako tomu bylo například v Rollandově Petru a Lucii, nebo se může objevit dokonce i vícero postav, které jsou pro dotváření příběhu stejně důležité – tyto postavy souborně označujeme za kolektivního hrdinu. Vyskytují se nejvíce v literatuře pro děti nebo v seriálovém příběhu. (Lederbuchová, 2002, s. 257) Vedle postav hlavních jsou tu také postavy vedlejší, jejichž úkolem je pouze dotvářet děj. Vševědoucí vypravěč, který má určitý odstup a nadhled nad děním celého příběhu, formuje tzv. postavy definice, což jsou vlastně veškeré charakteristiky, vlastnosti a informace o postavách v ději figurujících. Dále jsou tu postavy hypotézy, které vytváří přímý vypravěč, jehož znalosti o celém dění jsou značně omezené, respektive vše vidí pouze ze svého úhlu pohledu. Postava hypotézy bývá tajemná a autorem je záměrně ponechána osudu, její charakter se dotváří postupně a pro čtenáře i pro ostatní postavy může nabývat různých významů. (Lederbuchová, 2002, s. 246)

Co se týče dětských postav, dítěte jakožto hlavní postavy začali autoři využívat teprve nedávno, respektive do doby romantismu se v literatuře obešli bez výraznějších dětských postav, které se navíc objevovaly pouze v didaktické poezii a v mravokárných vyprávěnkách. V próze umělecké literatury se dětský hrdina neobjevoval. Až v období romantismu se tedy lidé mohli setkat s texty, v nichž se autor rozhodl vyobrazit buď o něco výraznější dětské postavy spolu s dospělým hlavním hrdinou, nebo dokonce samostatné hlavní hrdiny ve věku dítěte, kdy chtěl čtenářům vylíčit vývoj postavy od dětství až po její dospělost. Mezi první zahraniční autory, kteří využili dítěte jako hlavní postavy, patřili francouzský romantik Victor Hugo a anglický zakladatel

kritického realismu Charles Dickens. Témata těchto prvotních knih s dětským hrdinou se týkají především sociálních problémů, kterým musí dětští hrdinové čelit. A tak se setkávají s chudobou a utrpením, různými morálními zkouškami, útlakem a nespravedlností, s rodinnými problémy, ale také se značnou dávkou dobrodružství. Je zřejmé, že těmito tématy autoři apelovali na dobovou situaci, kdy tyto problémy měly největší dopady právě na děti, a také se zároveň snažili moralizovat dětské čtenářstvo. Tímto způsobem však autor popsal dětský svět pouze objektivně, pohledem dospělého člověka. Pokud bylo třeba detailně popsat dětský vnitřní svět, jeho myšlenky, pocity a kritické postoje ke všemu kolem něj, musel autor využít zážitků ze svého dětství a teprve až v tomto případě můžeme mluvit o skutečném popisu dětské duše.

19. století nepřinášelo však pouze příběhy s tragickými osudy, ale také příběhy, které měly vyobrazit bezstarostnost dětství, jeho klidné a idylické plynutí. Nejznámější autorkou takovýchto příběhů byla Božena Němcová.

Ve třicátých letech byla pro tato díla příznačná napínavost a poutavost příběhu plného zvrátů a náhod, většinou se jednalo o chlapecké dobrodružné příběhy s motivy detektivky.

Později se začala formovat literatura sovětská, která měla na dětského hrdinu velký vliv. Zobrazovala dítě v revoluční době a zobrazovala tzv. bezprizorní dětství (bez rodičů a domova) a seznamovala s pionýrským způsobem života dětí. V této době vznikaly i tzv. partyzánské příběhy, ve kterých vystupovaly děti jako bojovníci na frontě nebo jako zachránci lidí z koncentračních táborů.

V šedesátých letech byl kladen důraz na charakter dětského hrdiny, nikoli na řešení určitých výchovných problémů, jako tomu bylo v letech předešlých. (Genčiová, 1984, s. 87 – 129)

V soudobé literatuře se autoři zaměřují na hrdinu, se kterým se sice mohou mladí čtenáři ztotožňovat, ale nejde však o nápodobu z hlediska chování, nýbrž o nápodobu vnějšího projevu (gesta, řeč). Jde o tzv. kompenzačního hrdinu, který je naprosto jiný,

žije v jiném světě a má například odlišné sociální postavení než mladý čtenář, ale přesto mu něčím imponuje.

Dětským hrdinou může být jak chlapec, tak i dívka. Pro dívky se ale samostatně vymezuje oddělení „dívčí literatura“, která je určena dívkám v období pubescence. Dříve byla tato literatura příliš sentimentální a odkláněla se od realistického vyobrazení svou romantizací, proto se spíše přiřazovala k brakové literatuře a komerci.

(Chmelíková, 1998, s. 20 – 21)

1.1.3 Literatura psaná pro dívky a její vývoj

Z hlediska genderu a jeho zkoumání je důležité se pozastavit i nad tematikou dívčí literatury samostatně, právě v ní lze totiž nalézt spoustu genderových odchylek kvůli snaze o ženskou emancipaci, ale také klasické genderové stereotypy, které se budou snažit v praktické části vyhledávat.

Samozřejmě je jasné, že dívky se neomezují pouze na četbu určenou přímo pro ně, ale čtou i knihy jiných žánrů, kvůli kterým by ale velmi malé čtenářky mohly být snadno přesvědčeny, že žena by se měla držet jistých společenských zásad a měla by být podřazena muži, jak tomu v náznacích v různých pohádkách a příbězích je. Tento problém mohl být právě jednou z příčin, proč se v druhé polovině 19. století začalo rozvíjet psaní závislé na emancipaci žen a hlavní dívčí hrdinka změnila svůj projev i charakter. Většinou se dle mínění autorek vyzdvihovaly ušlechtilé vlastnosti typické ženskému pohlaví, a to zejména citovost, mateřské sklony a soucit. Mezi nejznámější dílo tohoto rázu patří například Jana Eyrová od Charlotty Brontëové. Naproti tomu dříve, koncem 18. století, tato tvorba chyběla. Snahy o emancipaci byly nulové, a tak se hrdinka vyobrazovala většinou jako trpělivá, věrná a poslušná žena, která byla závislá na svém muži a byla mu plně podřízena. První takovéto knihy byly romány Samuela Richardsona, které lze přirovnat k tzv. sentimentálnímu románu. Na tento typ románu začala o něco později navazovat tvorba spíše didaktického rázu, která měla dívky mravně poučovat. (Genčiová, 1984, s. 135 – 136)

Vývoj literatury pro dívky ovšem nikdy nedosáhl takové umělecké úrovně, jakou má literatura pro dospělé. Vyobrazení dívky či ženy nebylo v dívčí literatuře plně propracované a nedosáhlo takové hloubky, kterou se mohou pyšnit díla určená pro dospělé čtenářstvo. Lze tedy říci, že pokud kdysi chtěly matky ze svých dcer mít vzdělanou, správně vychovanou a emancipovanou ženu, poskytovaly jim knihy spíše z literatury pro dospělé.

V této literatuře se můžeme dále setkat s pojmem „dívčí románek“, termín označuje naprosto pokleslý žánr této tvorby. Hlavní postava je zde vyobrazená spíše jako neukázněná dívka se sklony k rozpustilosti, ze které se má na konci příběhu stát mladá ukázněná dáma s vybranými vlastnostmi, schopnostmi a dobrými mravy. (Genčiová, 1984, s. 135 – 136)

„Toto vzdělání se získává v penzínátech, kde „trpící mladé dívky, odloučené od rodičů a pronásledované vychovatelkami“ karikují skutečné utrpení dětí ze sirotčinců z novel, o kterých jsme hovořili dříve. Touha po rovnoprávnosti nalézá výraz ještě tak ve zcela nedívčích rošťáčinách, kterých se dívky dopouštějí, aby se zdánlivě vyrovnaly chlapcům.“ (Genčiová, 1984, s. 136) V české literatuře se s takovým typem románku můžeme setkat u Elišky Krásnohorské v její Svěhlavičce.

Počátkem 20. století přišla další změna, která vyzdvihovala názor, že dívčí literatura nemá pouze poučovat a vychovávat, ale musí také bavit.

Existují i takové románky, ve kterých nejde pouze o vydobytí důstojnosti, emancipace a vyššího postavení žen svépomocí. Dívkám v nich jde především o bohatství a s tím spojené výhodné sňatky, tedy dosažení postavení a bohatství prostřednictvím muže. Objevují se i motivy zhrzených milenek a bohatých ženichů, kteří dívku zachrání od chudoby apod.

Zajímavý pohled na literaturu přinesla Říjnová revoluce. Začaly se totiž stírat rozdíly v myšlení muže a ženy i rozdíly v jejich uplatnění. V ženě byla viděna spolupracovnice a soudružka, ke které muž měl spíše vztah přátelský. I přesto všechno

však v literatuře převažoval chlapecký hrdina nad dívčí hrdinkou. Až od šedesátých let můžeme mluvit o rozkvětu románů s dívčími hrdinkami.

Autoři dnešní doby se snaží vyobrazovat hrdinku realističtěji a nezkresleně, příběh stylizují tak, aby se netočil pouze kolem výhodných sňatků, krásy a malicherností a aby nebyl snadno předvídatelný. Věrně napodobují mládež dnešní doby a nic není idealizováno. Ale jako v každé době a žánru, tak i v dívčí literatuře dneška existují knihy, které bychom spíše zařadili mezi komerci, kýč a opakující se klišé. Paralelně s touto tvorbou dosahuje ale spousta děl značných kvalit, které sice nedosahují na literaturu pro dospělé, přesto však slouží jako důležitý přechod právě k této náročnější četbě a jsou důležitým mezníkem mezi dospívajícím a dospělým čtenářem.

(Genčiová, 1984, s. 140 – 145)

1.2 Úvod k problematice genderu

Ženy a muži se od sebe vzájemně odlišují. Ať už jde o biologické či sociokulturní znaky, důležité je pozastavit se nad tím, zda to, že jsme muž nebo žena, nějakým způsobem ovlivňuje pohled společnosti – tedy jak na základě těchto odlišností společnost mezi sebe ženy a muže přijímá. Z historie naší západní kultury je zřejmé, že společnost většinou stavěla mužské vlastnosti nad ty ženské, proto od druhé poloviny 19. st. docházelo ke vzniku několika ženských hnutí, které měly dořešit otázky týkající se postavení žen ve společnosti (jistě snahy o změnu ženského postavení můžeme vypořádat už koncem 16. století). Postupem času se zásadní rozdíly mezi pohlavími setřely a v dnešní době, alespoň co se zákona a politických práv týče, je mezi muži a ženami méně rozdílů, avšak některé stále přetrvávají v současnosti.

Abychom správně pochopili, o kterých vlastně rozdílech se mluví, je důležité od sebe rozlišit pojmy „pohlaví“ a „gender“. Pohlaví určuje biologické rozdíly (samčí a samičí znaky), gender určuje rozdíly sociokulturní (maskulinní a feminní znaky),

proto se u muže můžeme setkat s feminními vlastnostmi, stejně tak se u ženy můžeme setkat s vlastnostmi ryze maskulinními. (Ann Oakleyová, 2000, s. 15 – 20)

Pro úplné uzavření a pochopení této problematiky si dovolím přímo citovat z knihy Ann Oakleyové: *„Zda je člověk biologicky mužem či ženou, lze odhadnout podle jeho vzhledu. Je-li však mužem či ženou vzhledem k genderu, odhadnout nelze, protože kritéria této klasifikace jsou určena kulturou a mění se v závislosti na čase a místě. Je třeba připustit stálost pohlaví, avšak stejně tak je třeba připustit proměnlivost genderu.“* (Ann Oakleyová, 2000, s. 20)

1.2.1 Gender a genderové stereotypy

Nejprve je třeba si vysvětlit celkově pojem rodový stereotyp. Dle Lexikonu teorie literatury a kultury (Nünning, 2006) se dozvídáme, že rodový stereotyp je něco, co široce určuje a rozděluje feminitu a maskulinitu. Zjednodušeně řečeno jsou to představy o obrazu muže a ženy, jejich hlavní rysy a vlastnosti, které jim společnost napříč různými kulturami automaticky přiřazuje. Tímto navazujeme na gender jako takový, který tedy nezkoumá znaky klasického biologického rodu (odlišnosti v rámci fyzického těla a jeho funkce), ale všímá si sociokulturní funkce, která právě souvisí s rodovou identitou a rodovou rolí ve společnosti. Nejsou to však přirozeně vytvořené rozdíly, nýbrž rozdíly podmíněné kulturou. Působení dané kultury vytváří rozdíly v chování, postojích a očekávání obou pohlaví a tyto rozdíly se konstruují už během narození, či dokonce už během těhotenství, jelikož pohlaví dítěte lze zjistit velmi brzo. (Nünning, 2006, s. 263) Takže každé nově narozené dítě je okamžitě klasifikováno dle pohlaví, ale také podle genderu. Nevědomě a automaticky přiřazujeme novorozencům určitý gender, a to například už jen tím, že barevně odlišujeme přikrývky, oblečení a vzhled pokoje. Nakonec i matky se ke svým dětem už od počátku chovají odlišně, přičemž si to nemusí ani uvědomovat. Tímto způsobem začíná dítě podléhat tzv. procesu učení genderových rolí. (Ann Oakleyová, 2000, s. 131)

Gender se tedy vytváří pomocí socializace jedince do společnosti, zprvu dítě ovlivní rodiče, poté škola a kamarádi. „*Výpověď* „*Je to holčička!*“ nebo „*Je to chlapeček!*“, kterou se tradičně vítá dítě na svět, není z tohoto hlediska ani tak konstativní výpovědí (podle situace pravdivou či nepravdivou), jako prvním v dlouhé řadě performativů, které vytvářejí subjekt, jehož příchod oznamují. Označením dítěte za holčičku se začíná nepřetržitý „holčičí“ proces, utváření dívky prostřednictvím „úkolů“ povinného opakování genderových norem, „mocného citátu normy.“

(Culler, 2002, s. 114)

Culler se k tomuto dále vyjadřuje skrze autorku Butlerovou a dodává, že tyto „úkoly“ rozhodně nemusíme plnit dle daných očekávání, čímž ale nemusíme zapadat do genderových norem či ideálů kulturou a společností stanovených.

(Culler, 2002, s. 114)

V mnohých feministicky zaměřených dílech se často objevuje názor, že žádné rozdíly mezi pohlavími neexistují a pokud ano, jsou pouze minimální a dané sociální nespravedlností vůči ženám. Jejich názorem je tedy fakt, že podstatu ženství a mužství nelze přiřazovat pouze na základě pohlaví, ale také na základě chování. Čili ryze mužské rysy v chování může vykazovat i žena a naopak. Přirozeností ženy není tedy pouze jejich reprodukční funkce. (Barker, 2006, s. 57) Pokud ale budeme mluvit o gender studies obecně, je třeba dodat, že se nezaměřují pouze na tuto nerovnost mezi rody, ale také na jejím utváření, vyjádření a fungování. (Nünning, 2006, s. 264)

1.2.2 Gender v literatuře

„*Co se literatury týče, nejrůznější směry – feministická literární teorie, resp. gender studies se zaměřují na to, do jaké míry se na podobě literárního textu, v otázce – autorství a recepce literatury podílí gender jako určující princip, jak je reprodukován, popř. dekonstruován.*“ (Nünning, 2006, s. 263)

V literatuře, mimo jiné, můžeme nalézt spoustu znaků, které vypovídají o fungování naší společnosti. V tomto případě jde o vztah vůči ženám/dívkám, který

často nebýval pozitivní z hlediska genderové rovnosti. V historii lze takovýchto knih nalézt nespočet, v mé práci se ovšem budu zabývat i knihami, které byly napsané poměrně nedávno a sledovat, zda tyto stereotypy vymizely, anebo naopak stále přetrvávají.

Většina feministických autorek se snaží a snažila o to, aby se více psalo z pohledu ženy, což by mělo vést ke kladnému formování ženské identity, jelikož ženský pohled by zaručoval přiblížení k ženské zkušenosti, která v hlavním proudu literatury chyběla, nebo byla zkreslena mužským pohledem. K této teorii existují ovšem i protichůdné názory, které se staví k tomu, že spisovatel bez ohledu na pohlaví dokáže psát z jakéhokoliv úhlu pohledu (ženského a mužského). (Morrisová, 2000, s. 17, 102, 107)

Hlavními tématy zkoumání genderových studií v rámci literárního textu jsou zejména genderové stereotypy, s nimiž souvisí celá řada konkrétních motivů. Například vyobrazení ženské nebo mužské postavy, rozdíly mezi mužskými a ženskými autory a jejich tvorbou a znázorňováním hlavních postav, stereotypní ztvárňování postav, nebo naopak stírání těchto rozdílů během literárního vývoje.

S využitím právě těchto kritérií se pokusím interpretovat různé texty pro děti a mládež, kde je důležitá například i identifikace s hlavním hrdinou, a proto bude středem mého zájmu hlavní či vedlejší postava a její jednání, důležité vlastnosti a rysy, ve kterých bych případně mohla některé genderové stereotypy vysledovat.

1.2.3 Genderové stereotypy v literatuře pro děti a mládež

Toto téma teoretické části je mezníkem pro mou praktickou část, budu se tedy snažit k ní pozvolna přejít a vysvětlit jednotlivé jevy, kterých si budu v praktické části ve vybrané literatuře všímat.

Pro pochopení tohoto problému jsem využila studie doktorky Lucie Jarkovské, která se podobnou tematikou zabývá: „(...) *většina tradičních pohádek, které jsou dnešním dětem dostupné, a i mnohé pohádky novodobé zachovávají značně tradičně*

vymezenou genderovou strukturu. Hlavní hrdina je častěji mužského rodu, ženské postavy jsou pasivní, úspěchu dosahují krásou, nikoli vlastní šikovností, jejich osud je v rukou mužských postav. Takto konstruované pohádkové postavy se stávají vzorem, který dívkám a chlapcům přináší normativní poselství o podobě genderových rolí a genderových identit, které zapadají do systému hierarchicky uspořádaného podle genderu. Takto se pohádky stávají nástrojem reprodukce genderových nerovností ve společnosti.” (Jarkovská, 2004, s. 57)

Jak zmiňuje Jarkovská, je zřejmé, že četba literatury může dětského čtenáře značně ovlivnit. Jestliže je tomu tak u pohádek, není vyloučeno, že tomu tak nebude i v jiných literárních žánrech určených nejen dětem, ale i staršímu čtenářstvu. Jarkovská uvádí, že značná část literatury pro děti odráží naši tradiční genderovou strukturu, která je víceméně patriarchální. Proto si například právě v pohádkách můžeme povšimnout klasického popisu muže a klasického popisu ženy. Muž je vyobrazován často jako aktivní, samostatný a svobodný jedinec, který rozhoduje sám o svém osudu a má většinově vyšší postavení. Ženské postavě bývá například přidělována funkce daru či odměny, čímž autorka odkazuje na klasické pohádky typu: „*Kdo zabije draka, získá půl království a princeznu k tomu.*” (Jarkovská, 2004, s. 57) Žena je tedy většinově opakem mužské postavy, je spíše pasivní, nevýrazná a schopna změny ve svém životě pouze s pomocí muže, kterému imponuje především svou krásou.

Naivní a nepoučitelné, i tyto vlastnosti přebírá velká část ženských postav, nejlépe si tohoto fenoménu povšimneme v pohádce O Sněhurce, O červené Karkulce a O Popelce. Podstatným rysem ženských postav je také nucená péče o domácnost a spokojení se s podřadnou rolí. Autorka dále poznamenává, že i přesto, že je pohádka O Popelce zařazena mezi pohádky s jasně vymezenými genderovými stereotypy, je v naší české verzi „Tři oříšky pro Popelku” vidět značný posun. Popelka totiž přebírá určité vlastnosti muže, je chytrá, aktivní, převléká se do mužských šatů a svým důvtipem a odvahou dokáže upozadit i samotného prince.

Základem příběhu pohádky je bezesporu střet dobra a zla, proto je třeba takto rozdělit i postavy. Když se člověk zamyslí nad tím, jaké záporné postavy se v pohádkách objevují, mnohým se vybaví zlé čarodějnice, macechy, ježibaby, královny apod. Krutost, zákeřnost a zlo je tedy v pohádkách spojováno spíše s ženským genderem. A tak jsou v pohádkách postavy žen rozděleny do dvou základních kategorií, buď jsou dobré a nevinné, anebo zlé, spojené s nadpřirozenem v záporném slova smyslu.

Existují ale i knihy, které rozpouštějí výše uvedené genderové stereotypy a nabízejí tak naprosto odlišný obraz ženské hrdinky. Mezi taková díla patří například *Anna ze Zeleného domu* od autorky Montgomeryové, nebo také *Pipi Dlouhá punčocha* od Astrid Lindgrenové. Hrdinky zkrátka popírají svou tradiční ženskou roli a jsou místo toho odvážné, aktivní, nestarají se primárně o svou krásu a milují dobrodružství. (Jarkovská, 2004, s. 57 – 63)

Právě takovéto knihy budou vzorkem mé kvalifikační práce, ve kterých se budu snažit dohledat a vysledovat k jakým posunům z hlediska genderu v dané literatuře docházelo a dochází, či naopak ve kterých se výše uvedené genderové stereotypy objevují.

2 Praktická část

2.1 Cíl zkoumání

Cílem mé bakalářské práce bude vyhledávání a hodnocení genderových stereotypů v literatuře pro mládež. Zaměřím se především na hlavní a vedlejší postavy ve vybraných dílech, respektive na jejich charakter a chování, které bude vykazovat známky genderových stereotypů, nebo naopak, jejichž vykreslení povede spíše ke stírání některých genderově určených rolí.

Pro vyhodnocení zkoumání bude stěžejní míra výskytu konkrétních stereotypů, které určím a vyhledám dle tabulky genderových rolí (viz. níže). Na závěr shrnu získaná data, která následně srovnám, ať už tedy porovnáním jednotlivých děl mezi sebou, nebo jejich srovnáním z hlediska období, ve kterých byla napsána.

2.2 Způsob sběru dat

Jak jsem již zmiňovala výše, zkoumaným vzorkem mé práce bude literatura pro mládež, a to v počtu 12 knih. Tyto reprezentativní vzorky jsou vybrané na základě tří určitých kritérií, která jsem si takto rozlišila jednak kvůli tématu mé bakalářské práce a jednak pro konkrétnější a ucelenější výsledky. Jsou to:

A) knihy určené pro mládež na přímce – starší děti, dospívající, mladí dospělí,

B) knihy rozdělené do tří časových úseků (19. st., 20. st., 21. st.),

C) z každého období vždy dva autoři muži a dvě autorky ženy.

Výběr literatury

	19. st.	20. st.	21. st.
Autorky	Božena Němcová – Divá Bára	Marie Majerová – Robinsonka	Ivona Březinová – Jmenuji se Martina
	Jane Austenová – Pýcha a předsudek	Helena Šmahelová – Magda	Lenka Lanczová – Náhradní princ
Autoři	Charles Dickens – Malá Dorritka 1. díl	Bohumil Říha – Honzíkova cesta	Thomas Březina – Bráchrové a jiné katastrofy
	Mark Twain – Dobrodružství Toma Sawyera	Erich Kästner – Luisa a Lotka	John Green – Papírová města

Dále je nutné dodat, že autoři jsou vybráni pouze v rámci západní kultury, aby nedošlo k nesrovnalostem, které by vycházely z odlišnosti jednotlivých kultur.

Tyto reprezentativní vzorky budou hodnoceny pomocí tabulky genderových rolí, kterou jsem si sama vytvořila a stanovila na základě poznatků z teoretické části a z některých poznatků psychologa Hartmuta Karstena (2006), jehož myšlenky mě k vytvoření tohoto schématu zčásti inspirovaly.

Níže uvedenou tabulkou se budu řídit při vymezení stereotypní či nestereotypní postavy v literárním díle. Pokud bude postava překračovat své genderové hranice, zařadím ji k opačné genderové roli, pokud bude stereotypní, zařadím ji k roli totožné s jejím pohlavím, tímto způsobem bude probíhat sběr dat.

Tabulka genderových stereotypů

	Ženské role	Mužské role
1.	pečující o domácnost a rodinu, přijímající	starající se o rodinné jmění, vydělávající, poskytující
2.	pasivní, nesamostatné, závislé	aktivní, samostatní, nezávislí, soběstační
3.	submisivní, poslušné, nízké sebevědomí	dominantní, autoritativní, vůdčí, sebevědomí
4.	slabé, jemné, něžné, citlivé, emočně labilní	silní, chladní, odolní, emočně stabilní
5.	pečující o svůj vzhled, lpění na kráse a přitažlivosti, krása jako prostředek manipulace	lhostejní ke svému zevnějšku
6.	bojácné, úzkostné, lpějící na ochraně	odvážní, dobrodruzi, bojovní, ochraňující
7.	soucité, empatické, obětavé	racionální, agresivní, panovační, bezcitní
8.	upovídané, tlachající o zbytečnostech, intrikánky	přímí, věcní, v řeči objektivní
9.	náladové, nelogické, nerozhodné, hysterické, vztahovačné	vyrovnaní, rozhodní, ctižádostiví, klidní
10.	naivní, nepoučitelné, hloupé	realisté, rozvážní, chytří
11.	citová otevřenost, emotivně založená řeč	citová uzavřenost, řeč bez zbytečných emocí
	Dívčí role	Chlapecké role
12.	učí se dobrým mravům, slušnosti, pečlivosti a jemnosti	učí se samostatnosti, zdatnosti a odvaze
13.	toužící po lásce, po bohatém věnu, po „princi z pohádky”	toužící po dobrodružství
14.	hraje si s panenkami, hraje si napodobováním domácích prací	leze po stromech, pere se, hraje dobrodružné venkovní hry

Tabulka je rozdělena na mužské a ženské role, které jsou nám na základě pohlaví kulturou připisovány a které lze v literatuře nebo v běžném životě jednoduše vysledovat. Dle vzorků, tedy vybrané literatury a jednotlivých postav, jsem tabulku rozdělila do dvou částí – na stereotypy týkající se dospělých žen a mužů a na stereotypy týkající se spíše dětí či pubescentů – rozdělení považuji za důležité z hlediska konkrétnějšího a přesnějšího vymezení. Ženský stereotyp je v tabulce vždy protikladem mužského stereotypu a naopak.

2.3 Interpretace a analýza jednotlivých vzorků

2.3.1 Díla 19. století (A)

a) Božena Němcová – Divá Bára

Obsah díla:

Příběh je soustředěn na všemi opovrhovanou dívku, dceru pouhého obecního pastýře, která se od ostatních děvčat velmi liší. Lidé z vesnice, kteří hodnotí ostatní dle majetku a společenského žebříčku, pohlíží na Báru pohrdavě, a to nejen kvůli jejímu postavení, ale také kvůli její odlišnosti, které nemohou přijít na chuť – ačkoliv je Bára ve skutečnosti moc milé a hodné děvče, jen je o něco divočejší nežli její vrstevnice a odmítá se s klasickými rolemi ve společnosti ztotožnit. A tak se nám naskýtá pohled na dva odlišné tábory – na Báru, která se od ostatních izoluje, sžívá s přírodou a stojí si za svou přirozeností a skutečnými životními hodnotami – a na vesnické obyvatelstvo ulpívající na majetku a pověrách, které představuje všechno to, co bylo špatné na tehdejší společnosti. Vyhrocování konfliktu mezi těmito dvěma stranami nám ukazuje, jaká je vlastně podstata „dobrého člověka“, kterého nám Božena Němcová skrze své povídky neustále připomíná.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	2x	-	28, 39
2.	1x	2x	25, 31, 43
3.	-	2x	28, 30
4.	-	4x	20, 21, 24 25
5.	2x	1x	20, 28, 37
6.	2x	3x	24, 25, 52, 67
7.	3x	2x	24, 26, 30, 45, 57
8.	-	1x	67
11.	-	1x	29

Hlavní hrdinka pomáhá skrze své chování genderové rozdíly stírat. Na straně 24 se můžeme dočíst o Bářině nebojácnosti, díky které je ochotná a schopná zabít i zvířata – nevydělá ji štír ani had, nemá s nimi žádný soucit, což dokazuje, že na této úrovni uvažuje Bára spíše racionálně. Ostatně většinou své emoce a city potlačuje (viz. s. 29).

Stereotyp č. 2 se v rámci mužské role vztahuje na hlavní hrdinku obecně, ať už pro její nebojácnost, nebo její názor na vdavky a manželský život – rozhodně totiž není protipólem, tedy pasivní a nesamostatnou ženou. Že Bára není klasickou dívkou, která majetek od muže se samozřejmostí přijme a nechá se s jeho pomocí vést životem, dokazuje úryvek ze strany 43:

„U nás věna není tolik, aby se ním kteříkoli rodiče spokojili, a z milosti přijít do statku nechci, raději bych si mlýnský kámen na krk uvázala a do řeky skočila.“
(Němcová, 1983, s. 43)

Dalším prototypem tohoto stereotypu v mužské podobě je samostatná a umíněná Panna Pepinka – ona totiž vždy dostane to, co chce, nehledě na názor pana faráře.

Mimo hlavní hrdinku byly v povídce detailněji popsány i jiné charaktery, nejvíce však slečna Elška. Ta byla naopak vykreslena typicky žensky – je v podstatě protikladem Divé Bány, čímž napomáhá Bářiným vlastnostem více vyniknout.

Šestý stereotyp je u Bány připomínán po celou povídku. Na rozdíl od vesničanů, a to i statných mužů, se ničeho nebála. Nedbala pověr, nebála se přírody ani dravých zvířat, dokonce se postavila i silnějším chlapci.

b) Jane Austenová – Pýcha a předsudek

Obsah díla:

Pýcha a předsudek je rodinný román se značnou dávkou komedie a ironie, který popisuje běžný život středních tříd na anglickém venkově. Dílo ve své podstatě podchycuje problematiku mezilidských vztahů, konkrétně rodinných či sousedských, a především se také vyjadřuje k životním otázkám jako je například ženění a vdávání. Ironického nádechu a komična si můžeme povšimnout převážně v situacích, kdy se paní Bennetová a jiné dámy zoufale snaží výhodně provdat své dcery využívající k tomu veškeré možné i nemožné prostředky. Právě charakter a činy jednotlivých postav měly s lehkou ironií realisticky přiblížit zkaženost a poklesky tehdejší doby, kterým velela hlavně ziskuchtivost, pošetilost, marnivost, faleš a pokrytectví. Nejdůležitější roli v knize však sehrála postava Elizabeth, prostřednictvím které se autorka snažila prosadit myšlenku související s genderovými stereotypy. Myšlenku, že žena nemusí oslňovat pouze svou krásou, ale může zaujmout i svou inteligencí a vyrovnat se v těchto oblastech muži, stát se mu rovnocennou partnerkou, čehož samozřejmě Elizabeth ve vztahu k Darcymu dosáhla.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	6x	3x	7, 17, 107, 133, 140, 188
2.	3x	3x	32, 96, 162
3.	1x	4x	24, 96, 153, 314
4.	9x	2x	99, 161, 162, 189, 196, 224, 230, 232, 233, 243
5.	11x	1x	15, 51, 52, 61, 79, 119, 136, 180, 196, 234, 251
7.	5x	5x	14, 29, 76, 115, 119, 126, 160, 184, 243, 286
8.	14x	4x	11, 15, 19, 27, 34, 38, 48, 66, 113, 119, 130, 181, 219, 286, 307
9.	6x	3x	9, 26, 52, 98, 113, 189, 216, 233, 237
10.	15x	5x	9, 17, 28, 29, 37, 42, 45, 62, 88, 103, 111, 125, 126, 176, 195, 251
11.	3x	1x	80, 115, 123, 158
12.	4x	-	37, 62, 139, 212
13.	4x	-	8, 28, 107, 123

Jak je již výše zmíněno, autorka knihy se snažila o zboření klasické představy, že žena může okouzlovat pouze krásou. Pomocí hlavní hrdinky Elizabeth vyzdvihla u ženské postavy opomíjenou vlastnost, a to inteligenci. A tak hlavní hrdinka Elizabeth Bennetová v knize vystupuje jako sebevědomá a aktivní dívka, která je navíc oproti ostatním dívkám velmi chytrá a přemýšlivá. Aby její vlastnosti co nejvíce vynikly, objevilo se v knize nespočet stereotypů, a to převážně u ženských postav, konkrétně

u jejích sester a matky. Elizabeth je ale vždy převyšovala svou moudrostí a pohotovostí. Tento jev je nejvíce zřetelný u promluvy pana Benneta:

„Žádná z nich nestojí za fajfku tabáku, (...) Jsou hloupé a pošetilé, jako děvčata bývají, ale Lízinka je přece jen trochu čipernější než její sestry.“

(Austenová, 1967, s. 9)

„Z vašeho breptání jsem pochopil pouze jedno: že jste největší husy široko daleko.“

(Austenová, 1967, s. 29)

Tyto názory se objevují v celém příběhu několikrát, postavy ostatních žen jsou považovány za hloupé, naivní a upovídané intrikánky, což ale naopak dává prostor pro povšimnutí si Elizabethiny odlišnosti.

Příběh je dále soustředěn na vdavky a ženění, proto se hojně objevují stereotypy číslo 1 a 13. Ženy touží po lásce, anebo po bohatém věnu.

Závěrem bych chtěla poukázat na stranu 314, kde se nachází popis sestry pana Darcyho a její domněnky z jeho vztahu se slečnou Elizabeth. Autorka nám tím nejspíše chtěla sdělit, že ženy by měly upustit od submisivního, pasivního a závislého chování vůči svému muži a stát se mu v názorech, inteligenci a celkovém charakteru rovnocennými partnerkami:

„Díky Elizabeth počala chápat, že žena si může k svému manželovi dovolit věci, které by bratr u sestry téměř o deset let mladší vždy nepřipustil.“

(Austenová, 1967, s. 314)

c) Charles Dickens – Malá Dorritka 1.díl

Obsah díla:

Rozsáhlý román o lidské chudobě a utrpení na jedné straně a o bohatství a rozmařilosti na straně druhé. Příběh se odehrává v prostředí Viktoriánské Anglie a vypráví o osudu mladé a křehké dívky, která se narodila zadluženému obchodníkovi

přímo ve vězení pro dlužníky, v tzv. Maršálském vězení. Zápětka začíná gradovat v té chvíli, kdy se Amy Dorritová spřátelí se synem své paní, Arturem Clennamem, jehož ušlechtilé vlastnosti a nečisté svědomí kvůli skutkům jeho rodičů dopomohou Dorritčině rodině dostat se z chudoby zpět k bohatství.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	6x	2x	63, 66, 85, 253, 265, 380
2.	5x	2x	46, 51, 63, 68, 265
3.	6x	6x	19, 46, 51, 66, 72, 187
4.	11x	3x	20, 26, 36, 42, 63, 68, 83, 108, 111, 179, 188, 236, 408
5.	3x	-	24, 25, 257
6.	2x	3x	68, 108, 110, 183
7.	6x	1x	13, 19, 26, 63, 71, 84, 109
8.	4x	3x	13, 160, 164, 166, 169, 291
9.	4x	2x	20, 36, 188, 236, 265, 408
10.	2x	1x	20, 164, 438
11.		1x	42
12.	3x	-	13, 19, 84
13.	1x	-	31
14.	1x	-	78

Dle analýzy se v knize vyskytuje mnoho stereotypních situací a postav. Nejvýraznější je stereotyp číslo 3, muži jsou ženám nadřazeni, většinou jim přikazují a ženy ustupují, mívají menší sebevědomí:

„Pak se ukázaly potíže našeho svazku. Mám hrdou povahu. Hrdost nikterak nehájím, ale já hrdý jsem. Jedním rysem mé povahy je touha ovládat. Nedovedu se podřídít, musím vládnout. (...) Pokoušel jsem se naučit ji uhlazenému chování a vůbec její způsoby celkově zušlechtit. (...) Říkalo se, že jednám se svou ženou krutě. Snad mě někdo viděl, když jsem ji zpolíčkoval (...)” (Dickens, 1970, s. 19)

U hlavních hrdinů Amy Dorritové a Artura Clennama se tento nerovný vztah objevuje v podobě „chudé nesebevědomé dívky” a „sebevědomého zachránce”.

Na stranách 85 a 380 se nachází úryvky o typickém údělu tehdejší ženy – nesměla podnikat a jedinou její výsadou byla práce o domácnost a rodinu:

„Myslím tatínku, že strýček potřebuje hospodyni. Někdo by se o něho měl starat a pečovat o něj” (Dickens, 1970, s. 85)

„Jsem žena a to mě zbavuje možnosti (...), abych se ujala odpovědného místa, i kdybych k tomu měla potřebné schopnosti.” (Dickens, 1970, s. 380)

Dále je popis postav typický pro genderově stereotypní knihu – ženy jsou závislé, nesamostatné, slabé až přecitlivělé a vynikají pouze svou krásou, pečlivostí či soucitem a mateřskou láskou. Pro mužské postavy je přirozená síla, vyrovnanost, vysoký intelekt a soběstačnost, která jim umožňuje lépe řešit všechny možné situace, v řeči jsou střídmější a emoce považují za projev slabosti.

d) Mark Twain – Dobrodružství Toma Sawyera

Obsah díla:

Tento dobrodružně laděný román pro děti je o zlobivém, ale mazaném uličníkovi jménem Tom Sawyer, který se svými stejně uličnickými kamarády podniká ta nejbáječnější dobrodružství, o kterých sní snad každý chlapec jejich věku. Není tedy divu, že se pokaždé stávají středem zájmu všech svých vrstevníků, jakmile se jim podaří provést zase nějaká nekalost – což je samozřejmě neskonale těší, a tak nemají těchto

aktivit nikdy dost. A to i přesto, že se kvůli roztodivným nápadům a plánům dostávají do opravdu svízelných a nebezpečných situací

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	3x	2x	27, 47, 138
2.	5x	4x	48, 52, 155, 166, 169
3.	2x	2x	14, 52, 155
4.	13x	7x	10, 16, 22, 33, 53, 69, 87, 89, 95, 103, 111, 112, 116, 170, 173
5.	2x	3x	14, 22, 27, 52, 80, 119, 159
6.	5x	13x	14, 21, 45, 52, 68, 79, 89, 119, 150, 166, 169, 173, 194
7.	4x	6x	10, 14, 16, 22, 37, 53, 72, 159, 166
8.	1x	-	65
9.	9x	5x	20, 33, 53, 54, 65, 78, 79, 106, 115, 116, 150, 166, 170
10.	3x	2x	18, 54, 97, 116, 117
11.	-	1x	87
12.	2x	3x	26, 68, 95, 122, 154
13.	1x	9x	17, 33, 45, 55, 68, 79, 94, 135, 150, 194
14.	-	7x	14, 17, 21, 57, 79, 94, 142

Příběh Toma Sawyera v sobě ukrývá mnoho genderových stereotypů.

K přecházení od ženské role k mužské roli (a naopak) dochází velmi zřídka, kniha je

laděna spíše stereotypně. Například citace ze strany 138 potvrzuje stereotypní znak „přijímající ženy a poskytujícího muže“:

„Tome, dej na mne, jsou všechny stejné. Každá člověka oškube.“ (Twain, 1964, s. 138)

Ženy jsou popisovány typicky feminně, a to jako pečující matky a přijímající manželky, jako slabé, citlivé, pasivní a submisivní společnice, které musí být za každých okolností ochraňovány a velebeny mužskou odvahou, bojovností a především jejich aktivitou. Mužské postavy vždy převezmou velení nad jakoukoliv situací.

Protože jsou ženy/dívky v knize vyobrazeny jako hysterické, emočně labilní a nevyrovnané, řeší náhlé situace velmi zřídka a pokud, tak hlavně s velkou naivitou, neopatrností a počínají si dle chlapců velmi hloupě:

„Děvčata jsou ale divná a hloupá. Jakživa nedostala ve škole nářez! Nářez – to je toho! Ať jde do háje. Ale takové už holky jsou – mají tenkou kůžičku a kuráž jako slepice.“ (Twain, 1964, s. 117)

Hlavním motivem knihy je samozřejmě chlapecká touha po dobrodružství, pěstování klučičí odvahy, samostatnosti a bojovnosti, což potvrzuje vysokou míru výskytu stereotypů číslo 12, 13 a 14. Proto jsou u chlapců projevy slabosti a emocí považovány za hřích, což je patrné na straně 95, kde se za ně Tom přímo pranýřuje:

„Tom se přistihl, že napsal palcem nohy do písku slovo Becky; smazal je a měl na sebe pro tento projev slabosti vztek.“ (Twain, 1964, s. 95)

2.3.2 Díla 20. století (B)

a) Marie Majerová – Robinsonka

Obsah díla:

Dílo Robinsonka přináší čtenáři pohled do světa čtrnáctiletého děvčete Blaženy, která se musí vypořádat se svým nešťastným osudem, se smrtí své matky. Dosud byla bezstarostnou dívkou navštěvující gymnázium a užívající si slasti i strasti svého

dospívání jako všichni její vrstevníci, nyní je ale svým otcem nucena převzít roli své zemřelé matky, zapomenout na dětství a začít se starat o domácnost. Protože svůj úděl velmi těžce nese, uzavírá se do svého světa představ a fantazií, ty jediné jí totiž pomáhají nesnadné nástrahy plné domácích prací, úklidu a vaření překonávat. Později se však situace zlepší a opuštěnou domácnost Blaženy a jejího otce ožíví něžná ruka laskavé a dobrosrdečné sousedky Toničky, čímž je hlavní hrdinka zproštěna všech dosavadních útrap.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	14x	3x	10, 22, 23, 36, 39, 46, 56, 57, 60, 67, 69, 70, 93, 110, 119
2.	3x	-	22, 56, 57
3.	3x	3x	22, 23, 56, 70
4.	7x	1x	7, 35, 40, 58, 82, 108, 121
5.	4x	-	56, 63, 86, 139
6.	3x	1x	29, 35, 78, 135
7.	5x	1x	12, 22, 36, 70, 72
8.	4x	-	56, 58, 80, 131
9.	4x	-	45, 58, 82, 121
11.	2x	4x	7, 11, 37, 57, 58
12.	1x	-	56
13.	-	1x	18

Kniha je z hlediska genderu velice stereotypní. Ženy jsou v ní vyobrazeny jako domácí služky a hospodyně, které jsou doslova připoutány k plotně a k domácím povinnostem. Převažuje zde tedy stereotyp číslo jedna, který je ve větším zástupu

na straně ženské role. Mužskou roli zastupuje Blážin otec, jehož povinností je práce a následný výdělek.

Nejzajímavější situace se v knize nachází na straně 22 – 23, kdy se po úmrtí matky otec rozhodne hodit na svou dceru veškeré povinnosti týkající se domácnosti, které kdysi zastávala jeho družka, což Blažena přijme bez odmlouvání a dokonce přestane navštěvovat školu, ačkoliv je ještě dítě:

„A co budeme mít dnes k obědu, už jsi na to myslila? K večeri kup kousek sýra s máslem, přijdu k osmé hodině (...) A pak tady trochu uklidiš, vid’? Usteleš, zameteš – to snad trefíš?“ (Majerová, 1973, s. 23)

I přesto tedy, že je Blažena děvče, které touží po dobrodružství a moc ráda by stále chodila do školy, musí rozkazy svého otce uposlechnout, je nucena vzdát se svého dětství a také to pro spokojenost tatínka udělá, obětuje se:

„Žila si jako rybka ve vodě – až do té krušné zvěsti, že již nepůjde do školy, jsouc právě čtrnáctiletá, a že musí tatkovu hospodařit, neboť nic jiného nezbyvá...“
(Majerová, 1973, s. 70)

Dle sedmého stereotypu se Blažena obětovala pro svou rodinu na úkor sebe, zatímco tatínek se v tomto zdál spíše sobecký a bezcitný, nechal ji v tom samotnou.

Z hlediska 4. stereotypu je zajímavý úryvek na straně 7, kdy se dozvídáme o tom, že pokud muž pláče, je to zvláštní až divné – tedy objevuje se zde názor, že muži by měli své emoce skrývat, protože pláč ukazuje slabost, což se pro mužské pokolení nehodí.

b) Helena Šmahelová – Magda

Obsah díla:

Velmi poučný příběh, který vypráví o dospívající dívce Magdě, jejíž rodiče a sourozenci ji zcela opomíjejí, a to vede k jejímu osamocení a melancholickému životu. Může se zdát, že jde pouze o vyobrazení klasického pubertálního dítěte, kterému

nic není dostatečně dobré, je náladové, touží po první lásce a stará se pouze o sebe a své potěšení, avšak zdání klame. Autorka tímto zachytila moderní domácnost, kde je důležitý pouze kariérní postup a vzdělání a kde se jednoduše na spokojenost zrovna dospívajícího děvčete nebere ohled. Příběh nám tedy dává možnost si uvědomit, co vše dokáže s osobností dítěte udělat chybějící mateřská láska, empatie a podpora rodičů.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	7x	3x	10, 19, 29, 31, 46, 51, 72, 73, 79
2.	2x	1x	51, 67
3.	2x	3x	51, 62, 64
4.	7x	2x	7, 14, 21, 34, 42, 78, 86, 88
5.	6x	-	6, 7, 10, 14, 38, 85
6.	3x	2x	26, 60, 67, 73
7.	1x	2x	21, 80, 88
8.	6x	1x	6, 12, 14, 29, 41, 85
9.	3x	1x	42, 44, 64, 68
10.	2x	1x	67, 72, 76
11.	-	1x	21
12.	5x	3x	6, 38, 62, 72, 79, 86
13.	3x	-	10, 34, 38

Pointa příběhu tkví především ve schopnosti rodičů postarat se o vlastní dceru, která důsledkem jejich zanedbané výchovy a péče strádá. Je upozorňováno na důležitost mateřské lásky a celkovou roli matky, která má vliv na vývoj dítěte.

Na straně 31 se dokonce autorka rozhodla na tento problém upozornit prostřednictvím popisu postavy Magdiny tetičky:

„Je ženou v domácnosti a před námi všemi zdůrazňuje, že se žena musí předem rozhodnout, chce-li se stát matkou nebo zvolit si povolání, které ji pak celou spotřebuje.“
(Šmahelová, 1963, s. 31)

Z úryvku je zřejmé, že se nám tímto autorka snaží naznačit riziko spočívající ve vytíženosti zaměstnané matky. Postava Magdiny matky má tedy rysy více maskulinní – není k dítěti empatická a v rodině má vůdčí postavení, na rozdíl od otce, který jí všechnu iniciativu přenechává.

Přechod od mužské role k ženské roli a naopak se objevil pouze u matky a otce, jinak je kniha napsána stereotypně. Magda je samozřejmě emočně labilnější a často bez závažnějších důvodů pláče (stejně tak jako její vrstevnice), stará se o svůj vzhled, touží po první opravdové lásce a neunikne jí žádná pomluva, dokonce je sama roznáší.

Ostatní ženské postavy jsou popsány jako hospodyně a pečující matky. Výraznou postavou je v knize také Linka, Magdina sestra, která posiluje ženské stereotypní chování tím, že se až přehnaně parádí, je závislá na svém vzhledu a touží po vdavkách.

V rámci mužských hrdinů byl nejvýraznější postavou Magdin kamarád Olin, samostatný a odvážný hoch s ochrannými sklony vůči slabé a ustrašené dívce Magdě.

c) **Bohumil Říha – Honzíkova cesta**

Obsah díla:

Příběh vypráví o předškolákově Honzíkovi, který si umane odjet na pár dní k babičce a dědečkovi, ale zcela sám, bez doprovodu rodičů, protože se už považuje za „velkého kluka“. Zda je ale Honzík opravdu už velkým chlapcem, potvrdí teprve nadcházející dobrodružství, která ho čekají na vesnici u prarodičů.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	9x	1x	7, 9, 23, 26, 45, 47, 51, 63, 92, 97
2.	1x	1x	58
4.	3x	1x	12, 70, 102
5.	-	1x	90
6.	2x	5x	6, 23, 24, 40, 43, 81, 88
7.	4x	3x	43, 47, 51, 66, 70, 86
10.	-	1x	42
11.	-	2x	12, 49
12.	-	6x	6, 12, 24, 49, 62, 74
13.	-	3x	6, 42, 82
14.	-	4x	42, 43, 81, 83

Z hlediska genderu je kniha převážně stereotypní. Hlavní hrdina Honzík přebírá typicky mužskou/chlapeckou roli odvážného, samostatného a zdatného hochy. Určité pasáže v knize naznačují, že je výchovou veden právě k samostatnosti a odvaze, což dokazuje hojný výskyt stereotypu číslo 12 v mužské roli.

Strana 49 a následný úryvek dosvědčují, že postava Honzíka je výchovou podněcována i k nutnému popření své slabosti:

„Přece se nebude stěhovat do kuchyně, aby si dědeček myslel, že se Honzík v noci bojí.“ (Říha, 1975, s. 49)

Podobný jev se vyskytuje i na straně číslo 12, kde Honzík raději zadržuje pláč, aby se nezostudil před cizím pánem.

Protože je téma zaměřeno na „klukovské dobrodružství“, je samozřejmý častý výskyt stereotypu číslo 13 a 14, tedy touha po dobrodružství, venkovní hry a občasné neshody a následné rvačky mezi chlapci.

Pokud jde o ženské postavy, jsou slučovány zejména s typicky stereotypními situacemi. Honzíkova Babička je neustále v kuchyni nebo uklízí a na rozdíl od dědečka pečuje o vnoučka s větším soucitem, pečlivostí a obětavostí. V situacích, které mužské postavy přejdou s chladností, jsou ženy naopak plačtivé a přecitlivělé.

Jedinou výjimkou a odchylkou je postava Honzíkovy kamarádky Terezky, u níž dochází k přechodu k mužské roli, a tím i k setření některých stereotypů, avšak v malé míře. Terezka je chytrá, hraje si s chlapci venku a v momentě, kdy Honzíkovi hrozí nebezpečí rvačky, se za něj na úkor vlastní bezpečí postaví – což ale připisují spíše obětavosti a mateřskému ochrannému instinktu.

d) Erich Kästner – Luisa a Lotka

Obsah díla:

Luisa a Lotka je povídka o dvou oddělených jednovaječných dvojčatech, která (o sobě nic netušící) se čirou náhodou setkají na letním táboře. Protože je každá z nich vychovávána jedním z rodičů, mají obě odlišné povahy, zevnějškem jsou ale nerozeznatelné. Během pobytu na táboře se spřátelí, rozpoznají, že jsou sestrami a rozhodnou se rodičům za jejich oddělení pomstít tím, že si vymění role. Tímto se začíná rozvíjet velmi zajímavé čtení o nástrahách tohoto bláznivého plánu – vzniká spousta spletitých, ale i humorných situací, které musí děvčata řešit.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	8x	5x	15, 22, 33, 45, 46, 47, 61, 76, 83, 99
2.	1x	1x	63
3.	2x	2x	22, 63
4.	8x	2x	15, 30, 35, 39, 63, 81, 88, 114
5.	4x	1x	9, 12, 19, 22, 77
6.	2x	2x	31, 63
7.	-	3x	73, 76, 100
8.	3x	-	9, 37, 74
9.	1x	-	100
12.	5x	4x	20, 35, 59, 61, 63
14.	3x	-	9, 53, 83

Povídka Ericha Kästnera je pro mou práci zajímavá především tím, že se v ní naskytá pohled na dvě „zdánlivě“ stejná děvčata (dvojčata), která byla však vychovávána pouze jedním z rodičů, a proto jsou povahově odlišná. Luisa bydlí s tatínkem a je v knize vykreslena jako divoká, sebevědomá, autoritativní a bojovná dívka, zatímco maminka Lotka je výchovou vedena spíše k jemnosti, pečlivosti, zodpovědnosti a pracovitosti v domácnosti. Vše dokazuje vyšší výskyt stereotypu číslo 12, který je v knize opravdu patrný, například na straně 61:

„(...) jsou na stole pravidelně květiny, i naproti v ateliéru na Okružní, a že je od jisté doby v Červenověžní ulici opravdu útulno.

(„Jako by byla v domě žena,“ napadlo mu nedávno. A této myšlenky se nemálo polekal.)”

(Kästner, 1997, s. 61)

Jakmile žila v domě místo tatínkovy Luisy Lotka, změnil se domov k nepoznání. Dle tohoto příběhu je tedy z genderového hlediska důležitá výchova, díky níž se dítě formuje určitými směry a má možnost přecházet od mužské k ženské roli a naopak. Lotka byla tedy přetvořena k obrazu matky a Luisa k obrazu otce, který z ní vychoval spíše chlapce. Dílo je z tohoto hlediska spíše nestereotypní, ukazuje nám, že genderová role je dána nejvíce stylem výchovy. Že i ženská postava se může vyznačovat některými mužskými rysy a naopak.

2.3.3 Díla 21. století (C)

a) Ivona Březinová – Jmenuji se Martina

Obsah díla:

Autorka Ivona Březinová napsala toto dílo se dvěma určitými cíli. První z nich byl ten, aby si díky tomuto příběhu rodiče čtenářů uvědomili riziko dětské deprivace, které spočívá v nedostatečné péči a porozumění vůči dětem na straně rodičů. Druhým cílem bylo dospívajícím čtenářům poskytnout realistický pohled na počátky, průběh a léčbu nemocí anorexie a bulimie, kterými trpěla hlavní hrdinka Martina. Následkem neustálého ponižování, chybějící pozornosti a empatie, následkem neuroticismu a nešťastnosti své matky, se dospívající Martina dostala až na samé dno a těmto poruchám příjmu potravy zcela propadla. Příběh tak má sloužit jako odstrašující případ pro dospívající čtenářky či čtenáře, ale také jako pomůcka pro ty rodiče, kteří ve výchově svých dětí značně (i když nevědomky) tápou.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	3x	3x	14, 21, 28, 31
2.	2x	-	21, 52
3.	5x	5x	21, 27, 28, 30,31, 52, 86
4.	10x	1x	8, 11, 16, 19, 21, 22, 30, 64, 86, 92
5.	13x	1x	9, 11, 12, 13, 19, 25, 26, 28, 53, 68, 73, 79, 84, 92
6.	2x	-	52, 86
7.	1x	2x	8, 50, 86
9.	7x	-	12, 15, 16, 22, 64, 82, 84
10.	6x	-	13, 15, 17, 46, 50, 82
14.	1x	-	12

Dílo je následkem častého opakování bodu číslo pět v ženské roli značně stereotypní. V příběhu nejvíce figuruje emočně nestabilní matka, která svými neřestmi naočkovala i svou vlastní dceru. Vědomě ji formuje k obrazu svému a nutí ji držet diety a nejíst, protože podle jejího názoru má být žena prioritně krásná a štíhlá, jinak je bezcenná. Obě tak touží po štíhlém a bezchybném těle a lpí na kráse:

„Pořád moc jíš, budeš tlustá, podívej se na mě, jak jsem dopadla. Nechci, abys celý život bojovala s tloušťkou jako já.“ (Březinová, 2007, s. 11)

Mužské postavy v příběhu zaujímají jednoznačně dominantní postavení vůči ženám, ženy jsou spíše submisivnější a jsou nepřímou charakteristikou popsány jako závislé a slabé.

Co se týče bodu číslo jedna, objevil se zde stereotypní názor, a to v souvislosti s ženskými domácími pracemi:

„Copak si mužskej, jako je Richard, bude sám vařit?” (Březinová, 2007, s. 31)

Jediný moment, který by se dal v knize považovat za genderový posun, je viděn na straně číslo 26, kde hlavní hrdinka lamentuje nad „údělem ženy”:

„Proč ženská musí být hezká a štíhlá, a chlap ne? To přece není spravedlivý (...) Dodneška to nechápu. Co je to za hloupou povinnost, být hezká ozdoba do manželství? Copak oni nemusejí?” (Březinová, 2007, s. 26)

b) Lenka Lanczová – Náhradní princ

Obsah díla:

Tento dívčí román popisuje útrapy sedmnáctileté Jany, která marně hledá svou vysněnou lásku. Vše se točí kolem jediné emoce – touhy. Jana touží po svém „princi z pohádky”, touží po dobrodružství o prázdninách a nakonec, a to hlavně, po oblíbenosti mezi kamarádkami, což je hlavní hybná síla příběhu. Protože jsou všechny její spolužačky v lásce a zkušenostech napřed, stydí se Jana říct, že sama nic ještě nezažila a „kluka” stále jen hledá – především se bojí nechápavých pohledů a zostuzení. Tato situace ji dožene k jedinému, svou „lásku” si vymyslí a propracuje lež k takové dokonalosti, že si na pozdější kempování s přáteli najde náhradníka, který vymyšleného přítele zastoupí. Tímto začíná kolotoč všech možných událostí, které dovádí Janu k šílenství, ale nakonec i k prožitkům štěstí a lásky. Autorka nás tak tímto příběhem vtahuje do prostředí „holčičí společnosti”, kde je možné prožívat jak radosti, tak trápení, pomluvy a nevraživost. V tomto příběhu jde konkrétně o tlak v „holčičí partě”, který dovádí mladé slečny k různým rozhodnutím. V případě Jany to byla pouze nevinná lež, která nakonec skončila dokonce i nápravou, a to Jany uvědoměním si, že i přirozená krása a hlavně přirozené chování je tím, co se mužům líbí.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	4x	3x	13, 16, 33, 88, 219, 259
2.	3x	1x	92, 95, 187, 192
3.	3x	5x	15, 22, 36, 95, 187, 239
4.	2x	-	189, 258
5.	9x	-	13, 41, 42, 43, 64, 66, 108, 123, 126
6.	1x	1x	185, 192
7.	3x	3x	22, 92, 189, 280, 283
8.	6x	-	8, 17, 38, 49, 122, 137
9.	2x	1x	101, 114, 119
10.	2x	1x	36, 262, 188, 189
13.	1x	1x	24, 119

Typicky stereotypní roli vystihuje Jany babička, která je znázorněna vždy ukázkově dle genderových předpokladů – vaří, uklízí a stará se o rodinu.

Stereotyp číslo dva se knihou táhne od počátku až do samého konce, a to ve vztahu Janiny matky ke svému příteli, na němž a jeho názorech je zcela závislá, tudíž se k němu chová pasivně a submisivně (ten samý motiv se objevuje u třídní učitelky 3. C, jejíž osoba nemá ve škole žádné slovo). Jejich postoj hodnotím jako naivní a možná až hloupý:

„Tak si vezmi dovolenou a někam si vyjedeme (...) Blázníš? Tomáš by mě nepustil.“

(Lanczová, 2008, s. 22)

Stereotyp číslo pět se nejvíce objevuje u ženského genderu, a to u většiny ženských postav a ve všech možných podobách – zkrášlování, lpění na kráse za každou cenu a manipulování skrze atraktivitu – zdárným příkladem této ženské role je situace ze strany 123, kdy se dozvídáme o Vandině potřebě malovat se i na sport.

Příkladem náladové, nelogické, hysterické a vztahovačné ženy (stereotyp č. 9) se stává Jana v situaci na straně 101, kdy neunesse Jakobovy nemístné poznámky na svůj vzhled – nelogicky tak kazí Jakobovu snahu o splnění plánu, který si sama vymyslela, a i přesto, že lpí na jeho dokonalém průběhu, si ho svou vztahovačností pokazí. Protipólem jejího chování je samozřejmě klidný a ctižádostivý Jakub, který je navíc v knize představen jako chytrý a pohotový, zatímco Jana na svou hloupost, naivitu a nepoučitelnost nejednou doplatí (viz. s. 188).

Na závěr bych chtěla vyzdvihnout stereotyp číslo 13, který představuje dívčí a chlapecké touhy. V knize je výrazná jak touha po lásce u dívek, tak touha po dobrodružství u chlapců.

c) **Thomas Březina – Bráchové a jiné katastrofy**

Obsah díla:

Kniha je přímo psaná pro dívky v pubertě, které to nemají se svými sourozenci zrovna dvakrát lehké. Hlavní hrdinky Lissa a Tinka tak musejí čelit nejednomu naschválu ze strany svých bratrů, kteří se rozhodli, že jim nedají spát – jenže to ještě netušili, že se jim devčata dokážou postavit, a to hlavně díky svým zvláštním schopnostem. Příběh nám tak ukazuje typické neshody a nešvary mezi dívkami a chlapci tohoto věku, ale zároveň i mezi samotnými dívkami, jejichž usmíření má sloužit dětem jako příklad pravého přátelství nehledě na nedostatky toho druhého. Autor nám tak nabízí nejen pořádnou dávku zábavy a legrace, ale také nám dává prostor pro přemýšlení.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	5x	1x	9, 14, 17, 37, 107
2.	1x	1x	49
3.	1x	2x	26, 85
4.	1x	1x	69
5.	9x	2x	10, 15, 17, 21, 50, 56, 58, 109, 113
6.	4x	4x	30, 42, 49, 68
7.	2x	2x	50, 69, 85, 109
9.	1x	-	11
12.	2x	-	22, 37

Stereotyp číslo jedna je v této knize znázorněn spíše převrácením genderových rolí. Hlava rodiny, pan Meierbeer, se stará o domácnost, vaří a připravuje dětem svačiny, zatímco o matce je v knize zmínka v souvislosti s prací:

„Pan Meierbeer se v kuchyni činil jako chobotnice. V jedné ruce točil pánví s volskými oky, druhou doloval z opékače připálené topinky, třetí balil svačiny a čtvrtou naléval čaj.“ (Březina, 2004, s. 17)

Zajímavý je i rozdíl mezi sestrami Tinkou a Lissou, kdy Tinka je ztělesněním ženské role a Lissa spíše té mužské. Lissa je odvážná, aktivní a nebojácná a Tinka je spíše slabší, emočně labilní dívka, která se pyšní vlastnostmi jako je zodpovědnost, pečlivost a ustaranost. Pro Lissu je Tinka přecitlivělá a na její případné slzy a chmury reaguje bezcitnými poznámkami, což je viditelné v situaci se zlomeným Tinčiným prstem na straně 69. Lissa je příkladem genderového stírání, a to nejspíše důsledkem odlišné výchovy svého tatínka.

d) John Green – Papírová města

Obsah díla:

Papírová města jsou příběhem o dospívajících teenagerech s maturitou na krku, kteří se ale místo učení a následné zasloužené oslavy maturitních úspěchů vydají na zdoluhavou pátrací akci po zmizelé spolužačce Margo. Hlavní hrdina knihy Quentin Jacobsen je povahově spíše pohodlný, pasivní a bojácný chlapec, který je přímým protikladem své kamarádky a tajné lásky Margo. Margo je zkrátka nespoutaný živel milující dobrodružství a nesnášející stereotyp. Důsledkem těchto protikladných povahových rysů a jejich konfrontací se děj stává napínavým a rozhodně také čtivým.

Genderové stereotypy dle tabulky u klíčových postav:

Stereotyp	Ženská role	Mužská role	Strana
1.	1x	-	126
2.	1x	4x	30, 56, 177, 234
3.	6x	6x	30, 33, 42, 45,61, 69, 148, 234
4.	8x	3x	26, 44, 56, 61,62, 63, 150, 250
5.	4x	1x	119, 127, 155, 237, 260
6.	5x	5x	30, 37, 42, 45,69, 140, 161
7.	3x	1x	22, 46, 148
8.	6x	1x	18, 26, 42, 90, 127, 174
9.	4x	2x	58, 150, 180, 250
10.	-	3x	43, 58, 161
12.	3x	3x	37, 147, 148, 161, 237
13.	1x	3x	37, 147, 155, 161

Z hlediska genderu je dílo jednoznačně nestereotypní. V knize dochází až na pár výjimek k neustálému stírání stereotypů. Ženské role jsou připisovány mužským postavám a mužské role těm ženským.

Jak je již zmíněno v obsahu díla, hlavní hrdina Quentin má spíše feminní rysy, zatímco jeho kamarádka Margo má rysy maskulinní. Nejde ale pouze o hlavní postavy, i vedlejší postavy, jako je kamarádka Lacey nebo spolužák Ben, mají vlastnosti, které nejsou pro jejich pohlaví typické – Margo a Lacey jsou nebojácné, odvážné, chopí se vždy situace a ve všem jsou aktivnější nežli chlapci, ti jsou spíše ustrašení, pasivnější a citlivější.

Nejvýraznějšími stereotypy jsou body číslo 3 a 4, a to nejvíce v interakcích mezi Quentinem a Margo. Margo je vůči Quentinovi dominantnější, je pro něj autoritou a on jí na slovo poslouchá, snadno se podřídí. V jejich očích je Q. slabým a emočně labilním jedincem:

„Dobře,“ ustoupil jsem, „ale pak jedeme domů.“

„Ne, pak postoupíme k úkolu číslo dva z jedenácti.“

„Margo, to fakt není dobrý nápad.“

„Už jed,“ řekla, a tak jsem to udělal.“ (Green, 2015, s. 42)

Zajímavý je i úryvek ze strany 234, kde se autor zmiňuje přímo o sexistickém chování a pomocí postav ho kritizuje:

„Já donesu kartu tomu chlápku u pultu,“ pokračuje Lacey.

„Nebo ženské.“

„To je přece fuk,“ odpoví ona.

„Jen ti to říkám. Nebud' tak sexistická.“ (Green, 2015, s. 234)

3 Shrnutí výzkumného šetření

Dle výsledné sumarizace níže je na první pohled zřejmé, že většina knih je plna stereotypních postav a situací. Nicméně je nutné se pozastavit i nad tím, že ačkoliv některá díla čítají vyšší (či stejnou) míru genderových stereotypů, nemusí být nutně považována za stereotypní. Vyskytuje se v nich totiž postava (v zásadě hlavní hrdina), která své genderové hranice překračuje velmi výrazným způsobem, a tudíž ostatní, nerovnostmi zatížené postavy, svou odlišností zastíní. Příkladem tohoto zjištění jsou díla ze zkoumaného vzorku A – *Divá Bára a Pýcha a předsudek*. V *Divé Báře* se vyskytují protiklady dva – hlavní hrdinka Bára překračující genderové meze, a vedlejší postava Elška zobrazující typicky ženskou roli. Elška tak dává prostor pro zvýraznění Bářiny odlišnosti. V *Pýše a předsudku* plní tuto funkci hlavní hrdinka Elizabeth, která je autorkou vytvořena jako inteligentní a sebevědomá žena, jejíž chování se naprosto odlišuje od chování většiny ženských postav v knize. Tyto postavy jsou hybnou silou příběhu a spoluvytvářejí jeho pointu, proto jsem se rozhodla uvedené knihy nepovažovat za stereotypní.

Mezi další takováto díla patří kniha ze zkoumaného vzorku B – *Luisa a Lotka*. Zde je ale případ poněkud odlišný – dílo označuji za nestereotypní z toho důvodu, že se v něm vyskytl zajímavý prvek související s genderovou rolí. Autor si pro svůj příběh vybral dvě hlavní hrdinky, maminku Lotku s typicky feminními rysy a tatínkovu Luisu se spíše maskulinními rysy – každá je vychována pouze jedním z rodičů. Luisa je tedy příkladem nestereotypní hrdinky, a to v důsledku tatínkovy výchovy. Dokazuje to zájem autora podpořit fakt, že pro formování genderu není důležité biologické pohlaví, ale výchova a socializace. Stejným příkladem je kniha z zkoumaného vzorku C – *Brácha a jiné katastrofy*.

Na základě těchto poznatků lze tedy říci, že z celkového počtu dvanácti vzorků je 7 knih s přemírou stereotypních postav a 5 knih s postavami genderově nestereotypními.

Ve zkoumaném vzorku A (knihy 19. století) se objevil zajímavý jev. Pokud bych se zaměřila na problematiku ženského a mužského psaní a jejich způsobu líčení postav, řekla bych, že co se týče genderových nerovností, volily zde autorky emancipované hrdinky, zatímco autoři se o genderový posun nepokusili a zvolili si cestu klasického genderově zatíženého popisu postav. Jedná se o Malou Dorritku Charlese Dickense, Dobrodružství Toma Sawyera autora Marka Twaina, Divou Báru od Boženy Němcové a Pýchu a předsudek od Jane Austenové. Domnívám se, že tento jev lze vysvětlit reakcí na nerovné postavení žen ve společnosti a mnohá feministická či ženská hnutí v tomto období. Autorky tak měly tendenci zobrazovat ženskou hrdinku jako nezávislou, samostatnou, silnou a inteligentní ženu, která se dokázala vyrovnat muži.

Největší nepoměr nalezených prvků (stereotypů a genderových posunů) se nachází ve zkoumaných vzorcích A (19. st.) a C (21. st.). V případě vzorku A (Mark Twain – Dobrodružství Toma Sawyera) se jedná o vyšší četnost stereotypních postav v počtu 111:3. V případě vzorku C (John Green – Papírová města) je to vyšší výskyt genderových posunů v počtu 69:5. Dílo Johna Greena čítá nejvíce posunů, dílo Marka Twaina nejvíce stereotypů. Dovolím si tvrdit, že je to podřízeno době, ve které byla kniha napsána. Papírová města jsou vlastně jediným dílem z celých dvanácti knih, kde došlo k setření jak ženských rolí, tak těch mužských (postava Quentina a Margo), připisují to především tvorbě současnosti (postmoderní literatuře), která má tendenci k boření mnohých tabuizovaných témat a k novým pohledům na svět.

Průzkum mi dále umožnil vyhodnotit nejčastější výskyt konkrétních stereotypů u jednotlivých genderových rolí. Nejčastějšími stereotypy u ženské role jsou stereotypy číslo 1, 4 a 5 (slabé, něžné, citlivé, lpějící na kráse a pečující o rodinu a domácnost – většinou se objevovalo u ženských postav). U mužské role jsou to stereotypy číslo 3 a 6 (autoritativní, dominantní, vůdčí a odvážní dobrodruzi, kteří ochraňují slabší – většinou se také objevovalo u mužských postav). K tomuto bych chtěla dále dodat, že ženské postavy byly ve většině případech zobrazovány jakožto trpitelky „něčeho“, viditelný byl tedy i stereotyp číslo 7 v ženské roli. Objevoval se zde jejich úděl – obětování se

pro někoho na úkor svých vlastních potřeb. Dle autorky Pam Morrisové (2000) se tento trend nazývá „estetika utrpení“, který vyobrazuje ženu jako trpitelku ryze ženských zkušeností (například biologických pochodů) – menstruace, porod, ztráta dítěte, ale i sexuální násilí apod. Tento motiv se mi potvrdil u většiny děl všech zkoumaných vzorků. Nejvýrazněji se takto projevovала díla zkoumaného vzorku B – Robinsonka od Marie Majerové a Magda od Heleny Šmahelové, dále dílo Charlese Dickense Malá Dorritka ze vzorků skupiny A a ze zkoumaného vzorku C to byla Ivona Březinová a dílo Jmenuji se Martina.

V úvodu jsem se zmiňovala o možném působení literatury na čtenáře, konkrétně o formování dětského čtenáře, který se může s postavami identifikovat, mohou mu být vzorem. Dle mého vlastního průzkumu jsem zjistila, že opravdu existují knihy, které mohou mít na mladšího čtenáře z hlediska genderových rolí vliv. Možností je samozřejmě více, ale nejpravděpodobnějšími vzorky se mi jeví knihy ze skupiny A a B, kde se mi zdála výchovná tendence nejnápadnější. Je to dílo Bohumila Říhy – Honzíkova cesta a dílo Marka Twaina – Dobrodružství Toma Sawyera. Autoři vyobrazili své hlavní hrdiny (Honzíka a Toma) typicky stereotypně, obě postavy mají společné rysy osobnosti, jsou jimi nebojácnost, odvaha a touha po dobrodružství. Nicméně oni tyto vlastnosti získali podle příběhu výchovou či socializací, byli nuceni k samostatnosti již od raného dětství a byla jim vštěpována myšlenka, že mají být „pořádnými chlapy“ a nemají se ničeho bát a že ukazování svých emocí, především pláč, je projev slabosti a zženštilosti. Z psychologického hlediska vede skrývání emocí k somatizaci a následnému úniku k pravé nemoci, být za každou cenu silným je samozřejmě ušlechtilá vlastnost, člověk dokáže velmi dobře pracovat pod tlakem, ale nevyjádřením svých emocí se psychicky i fyzicky ničí. Chlapci tak mohou nabývat dle knih dojem, že je opravdu nesprávné být citově otevřenými, projevovat soucit a empatii. Nevinně jsou podněcováni i k násilí, když se v knize několikrát objeví situace, kde se chlapci perou. To by mohlo být ohledně budoucího chování dítěte problémem. Dnes knihy sice nahrazuje filmová tvorba, ovšem ani ve filmech tomu není jinak, ale to už budou muset posoudit odborníci na vývojovou

psychologii či jiní kvalifikovaní pracovníci, kteří budou mít více prostředků k hodnotnějšímu zkoumání.

Tyto poznatky byly vytvořeny na základě níže uvedených tabulek s výslednými číselnými údaji, dále pak na základě informací z teoretické části a začátku části praktické, kde jsem knihy detailněji popisovala.

3.1 Zkoumané vzorky (A)

(knihy vydané v 19. století)

Božena Němcová – Divá Bára

Jane Austenová – Pýcha a předsudek

Stereotypní chování	11x	Stereotypní chování	101x
Genderový posun	15x	Genderový posun	11x

Charles Dickens – Malá Dorritka I. díl

Mark Twain – Dobrodružství Toma Sawyera

Stereotypní chování	73x	Stereotypní chování	111x
Genderový posun	5x	Genderový posun	3x

3.2 Zkoumané vzorky (B)

(knihy vydané v 20. století)

Marie Majerová – Robinsonka

Helena Šmahelová – Magda

Stereotypní chování	57x	Stereotypní chování	58x
Genderový posun	7x	Genderový posun	9x

Bohumil Říha – Honzíkova cesta

Erich Kästner – Luisa a Lotka

Stereotypní chování	44x	Stereotypní chování	42x
Genderový posun	3x	Genderový posun	15x

3.3 Zkoumané vzorky (C)

(knihy vydané v 21. století)

Ivona Březinová – Jmenuje se Martina

Lenka Lanczová – Náhradní princ

Stereotypní chování	59x	Stereotypní chování	46x
Genderový posun	3x	Genderový posun	6x

Thomas Březina – Bráchové a jiné katastrofy John Green – Papírová města

Stereotypní chování	15x	Stereotypní chování	5x
Genderový posun	24x	Genderový posun	69x

1

¹ genderový posun = přechod od ženské role k roli mužské a naopak

Závěr

Analýza vybraných knih mě dovedla k následujícím poznatkům. Podařilo se mi zjistit, že v literatuře pro mládež se nachází velké množství genderových nerovností, které mohou čtenáře ovlivnit. Z časového hlediska se mi podařilo zjistit pouze to, že autorky ženy vyobrazovaly své postavy nejméně stereotypně v obdobích, ve kterých zrovna probíhala nejvýraznější feministická hnutí, tedy v 19. století.

Objevily se také různé tendence autorů, díky nimž byla díla stereotypně zatížena či nikoliv – tendence didaktická (výchovná), tendence feministická a tendence autorek vyobrazovat ženy jako trpitelky, tedy tzv. „estetika utrpení“ dle Pam Morrisové (2006).

Pokud jde o ženské hrdinky záměrně překračující svou genderovou roli, bylo jich nasčítáno mnohem více, nežli mužských hrdinů, ti zůstávali vyobrazení typicky podle mužské role, mimo jediný případ ze zkoumaného vzorku C – Papírová města od Johna Greena.

Číselné údaje prokázaly, že z celkového počtu 12 knih bylo pět knih, ve kterých se objevila alespoň jedna hrdinka, která byla genderově nestereotypní a překračovala svou typickou roli.

Co se týče struktury mé práce, postupovala jsem od teoretické části k části empirické. V teoretické části se zabývám obecnými teoriemi genderu a teoriemi literatury pro mládež/dívky a základními definicemi literární postavy. V části empirické provádím průzkum vybraných knih z literatury pro mládež, vyhledávám jednotlivé stereotypy u hlavních či vedlejších postav a zaměřuji se nejen na stereotypní chování, ale také na genderově nestereotypní role. Závěr mé práce je soustředěn na shrnutí dosažených dat, jejich porovnání mezi sebou a zjišťování příčin právě nalezených poznatků.

Cílem mé kvalifikační práce tedy bylo zaměřit se na literaturu pro mládež a její postavy z hlediska genderových rolí. Zmapovat, zda jsou tyto postavy genderově

zatížené, nebo jsou naopak vytvořené se záměrem jejich genderové meze překračovat. Mnohokrát se ve své práci zmiňuji o tom, že literatura je důležitým prostředníkem co se předávání různých představ o fungování světa, společnosti a jejího hodnotového uspořádání týče, kam samozřejmě spadá i role mužů a žen.

Na literaturu pro děti a dospívající jsem se zaměřila z toho důvodu, že tato čtenářská oblast je nejvíce citlivá na různá sdělení, která jsou v dílech obsažená. Samozřejmě není mým názorem, aby tyto knihy z knihoven zmizely a z povědomí čtenářů byly vymazány. Jde spíše o to, aby se na možná úskalí, která s vyobrazením stereotypních hrdinů souvisí (viz. shrnutí výzkumného šetření s. 47), více dbalo. Důležité je si tato rizika pouze uvědomovat a s knihou lépe a opatrněji pracovat, protože kniha dítě svým způsobem formuje k obrazu svému, v některých případech více, v jiných méně.

Tato práce mi přinesla mnoho poznatků, které budu moci ve svém budoucím životě určitě uplatňovat, ať už jako budoucí učitelka, nebo jako matka svých dětí. Například nestránit pouze jednomu z obou pohlaví, zajímat se o jejich potřeby, které vycházejí z jejich genderu, nikoliv pouze z jejich biologického rodu. Jsou samozřejmě vlastnosti, které budou vždy přirozeně mužské či ženské a je proti přírodním zákonům se snažit o jakékoliv změny, ať už tedy knihou, nebo jinými prostředky, které gender formují. Je pouze důležité se zajímat o věci, které mohou směřovat k nesprávnému a defektnímu vývoji jedince (např. k malému sebevědomí ženy, nebo přílišně agresivnímu chování chlapce).

Resumé

Cílem bakalářské práce bylo analyzovat a rozebrat jednotlivá díla z literatury pro mládež z hlediska genderových rolí.

Teoretická část se zaměřuje na vymezení základních definic a pojmů literatury pro mládež a pro dívky, také na postavy v literárním díle a dále pak na problematiku genderu a jeho roli v literatuře.

Praktická část už konkrétně analyzuje vybranou literaturu, hodnotí díla a jejich postavy z hlediska genderových stereotypů a genderových posunů, a to na základě předtím vyhotovených tabulek.

V závěru práce jsou všechny nalezené poznatky shrnuty a mezi sebou porovnány.

Klíčová slova

gender, genderový stereotyp, genderový posun, postava, literatura pro mládež, literatura a gender

Summary

The aim of my thesis was to analyze the individual works of literature for youth from the point of view of gender roles.

The theoretical part is focused on the describing of basic definitions and concepts of literature for youth, literature for girls and also describing characters in literary work, then is focused on gender issues and its role in the literature.

The practical part specifically analyzes selected literature, evaluate literary works and their characters in terms of gender stereotypes and gender shifts, all based on before created tables.

In conclusion of my thesis are all findings summarized and compared with each other.

Key words

gender, gender stereotype, gender shift, character, literature for youth, literature and gender

Seznam literatury

Odborná literatura:

BARKER, Chris. *Slovník kulturních studií*. 1.vyd. Praha: Portál, 2006. 208 s. ISBN 80-7367-099-2

CULLER, Jonathan. *Krátký úvod do literární teorie*. 1.vyd. Brno: Host, 2002. 168 s. ISBN 80-7294-070-8

GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež: Ve srovnávacím žánrovém pohledu*. 1.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. 254 s. ISBN 14-326-84

CHMELÍKOVÁ, Věra. *Světová literatura pro děti a mládež*. 1.vyd. Plzeň: ZČU, 1998. 27 s. ISBN 80-7082-440-9

JARKOVSKÁ, Lucie. Role pohádek a dětské literatury v reprodukci genderových nerovností. In NOSÁL, Igor. *Obrazy dětství v dnešní české společnosti* (ed.). 1.vyd. Brno: BandP, 2004, s. 57

KARSTEN, Hartmut. *Ženy-Muži: Genderové role, jejich původ a vývoj*. 1.vyd. Praha: Portál, 2006. 183 s. ISBN 80-7367-145-x

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem*. 1.vyd. Praha: H+H, 2002. 355 s. ISBN 80-7319-020-6

MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1.vyd. Praha-Litomyšl: Paseka, 2004. 704 s. ISBN 80-7185-669-x

MORRISOVÁ, Pam. *Literatura a feminismus*. 1.vyd. Brno: Host, 2000. 232 s. ISBN 80-86055-90-6

NÜNNING, Ansgar (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury*. 1.vyd. Brno: Host, 2006. 912 s. ISBN 80-7294-170-4

OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. 1.vyd. Praha: Portál, 2000. 176 s. ISBN 80-7178-403-6

Výzkumná literatura:

AUSTENOVÁ, Jane. *Pýcha a předsudek*. 1.vyd. Praha: Odeon, 1967. 322 s. ISBN 01-145-66

BŘEZINA, Thomas. *Bráchové a jiné katastrofy*. 1.vyd. Praha: Fragment, 2004. 134 s. ISBN 80-7200-887-0

BŘEZINOVÁ, Ivona. *Jmenuji se Martina*. 2.vyd. Praha: Albatros, 2007. 128 s. ISBN 978-80-00-01951-2

DICKENS, Charles. *Malá Dorritka I.díl*. 3.vyd. Praha: Odeon, 1970. 464 s. ISBN 01-005-70

GREEN, John. *Papírová města*. 3.vyd. Praha: Euromedia, 2015. 288 s. ISBN 978-80-87543-70-2

KÄSTNER, Erich. *Luisa a Lotka*. 6. vyd. Praha: Albatros, 1997. 114 s. ISBN 80-00-00573-5

LANCZOVÁ, Lenka. *Náhradní princ*. 2. vyd. Líbeznice: Víkend, 2008. 286 s. ISBN 978-80-7222-511-8

MAJEROVÁ, Marie. Robinsonka. 4. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. 144 s.
ISBN 22-056-73

NĚMCOVÁ, Božena. Divá Bára a jiné prózy. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel,
1983. 272 s. ISBN 2-056-83

ŘÍHA, Bohumil. Honzíkova cesta. 8. vyd. Praha: Albatros, 1975. 104 s. ISBN
13-177-KMČ-75

ŠMAHELOVÁ, Helena. Magda. 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1963.
92 s. ISBN 13-083-63

TWAIN, Mark. Dobrodružství Toma Sawyera. 7. vyd. Praha: Mladá fronta, 1964. 212 s.
ISBN 23-036-64